

Gregor Kroupa*

Jezik in javno: reorganizacija trivija v Lockovem Eseju in v *Portroyalski logiki*

1. Trivij

Kaj se je v sedemnajstem stoletju zgodilo z retoriko? Suhoparen in splošen odgovor se glasi, da je z vzponom t. i. »nove filozofije« prišla na slab glas, potem ko je kot klasično pojmovana teorija javnega govora doživela svoj zadnji vzpon v humanizmu, še zlasti v Italiji. Dolgo je bila nepogrešljiv del pedagoškega programa sedmih svobodnih umetnosti. Skupaj z gramatiko in logiko je sestavljala sklop diskurzivnih disciplin trivija, ki jih je moral osvojiti vsakdo, ki se je hotel poglobiti v zakonitosti sveta, katerih osnovni raster so učenci spoznavali skozi vede kvadrivija: aritmetiko, geometrijo, glasbo in astronomijo. Če vprašanje javnih razsežnosti govora in retorike v sedemnajstem stoletju zastavimo znotraj tega tradicionalnega konteksta, nam ne more uiti neka korenita spremba pogleda, ki izhaja tako iz drugačne kategorizacije vednosti kakor tudi iz drugačnega pogleda na vse, kar je povezano z govorom in mišljenjem. Izvorno didaktičen načrt *artes liberales* je bil sicer še vedno aktualen v mnogih samostanskih šolah tudi tedaj, vendar pa ni več predstavljal osnovnega okvira klasifikacije vednosti. A čeprav je relevantnost *artes* začela upadati že mnogo prej, ima epistemološko usmerjena filozofija po Descartesu še druge razloge, zakaj v triviju ne more več videti abecede vednosti in izobrazbe. Da bi lahko videli ta zasuk, velja rekonstruirati osnovne poteze nekega hipotetičnega novoveškega trivija, ki s tem, da retoriki nameni zgolj neko negativno mesto, kaže na temeljito reorganizacijo vsega, kar je nekoč sodilo v temeljne vede diskurza. Marginalizacija retorike je gotovo najočitnejša poteza nove filozofije jezika, a je hkrati posledica dovršitve nekega dolgega procesa, v katerem je retorika vztrajno izgubljala vse tisto, kar je bilo pri Aristotelu, Ciceronu in Kvintilijanu še vedno njeno bistvo, namreč, da je bila tehnika javnega delovanja, kolikor je bilo to vselej povezano z govorom, argumentacijo in prepričevanjem.

57

* Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

V karakterizaciji trivija ne gre brez določenih poenostavitev,¹ ker ima za izrazito heterogeno zgodovino, v kateri ne manjka tako vsebinskih kakor tudi strukturnih premikov. Če bi želeli izluščiti šolski niz teh premikov in z njimi povezanih imen, bi ta segal od seznama prvotno devetih umetnosti pri Varonu (1. st. p.n.š.) in alegorije svobodnih umetnosti Marcijana Kapele v *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (5. st.), prek navezave na Aristotelov *Organon* pri Boethiju (6. st.) in pokristjanjenja *artes* pri Avguštinu, Kasiodoru in Bedi Častitljivem (4.–8. st.), vse do njihove personalizacije pri Alainu iz Lilla (12. st.) ter do poskusa reforme trivija pri Petru Ramusu (16. st.) in nemških ramistih; pri tem zanemarjamo vse tiste, ki so odločilno vplivali na razvoj zgolj posameznih disciplin. V tej raznoliki zgodovini prevladuje dojemanje trivija kot neakšne sklenjene »taksinomije govora«,² kot pravi Barthes, katerega predmet je bila celovita obravnava logosa, ki pa kljub temu ni bila brez določene notranje dinamike. Zgodovina trivija je predvsem spremljanje boja disciplin za dominantni položaj,³ katerega posamezne faze se kažejo tudi v različnih zaporedjih njihovega poučevanja. George A. Kennedy na primer navaja dva modela: prvi kodificira razporeditev gramatika–retorika–logika v antičnih šolah in pri Kasiodoru, drugi pa sega od Varona k Boethiju in umesti logiko pred retoriko.⁴ Dalje, medtem ko se denimo pod vplivom Abelarda v sholastiki vse podredi dialektiki *pro et contra*, se z renesanso antične literature v *studia humanitatis* in pri Erazmu vse kaže v luči gramatike, pri čemer moramo gramatiko v triviju razumeti kar najširše: kot slovnico, umetnost branja starih besedil, orodje hermenevtike Svetega pisma in posredno tudi umetnost branja božje knjige narave.

¹ Sistematične študije svobodnih umetnosti so sila redke. Obvezne reference so: Paul Abelson, *The Seven Liberal Arts: A Study in Mediaeval Culture*, Teacher's College (Columbia University), New York 1906; David L. Wagner (ur.), *The Seven Liberal Arts in the Middle Ages*, Indiana University Press, Bloomington in Indianapolis 1983. Posebej triviju je namenjena doktorska disertacija Marshalla McLuhana, ki je prvič izšla šele leta 2006. Marshall McLuhan, *The Classical Trivium: The Place of Thomas Nashe in the Learning of his Time*, Gingko Press, Corte Madeira (CA) 2006.

² Roland Barthes, *Retorika starih; Elementi semilogije*, prev. Zoja Skušek in Rastko Močnik, ŠKUC, Ljubljana 1990, str. 38.

³ Cf. npr. McLuhan, *The Classical Trivium*, str. 42–43; Barthes, *Retorika starih*, str. 38.

⁴ Cf. George A. Kennedy, *Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija*, prev. Nada Grošelj (et al.), Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2001, str. 218.

Govor je v triviju že v izhodišču nekaj univerzalnega, kar ni utemeljeno na radikalni individualnosti idej kot psiholoških entitet,⁵ temveč zajema celotno mentalno-jezikovno sfero. Ni misli brez besede, logika je predvsem logika terminov v silogizmu in ne logika privatnih mentalnih form. Gramatika, če že ni vselej najpomembnejša, obdrži prvo mesto že zato, ker podaja najprej osnovno hermenevtično večšino orientacije v besedilih, brez katere se ni mogoče poglobiti ne v logične disputacije ne v analize govorov. Naloge retorike v tem vozlu so v srednjem veku črpali zlasti iz Cicerona, *Retorike za Herenija*, Kvintilijana in posredno iz Aristotela, ki je v *Retoriki* in *Topikah* zasnoval retoriko kot znanost o argumentaciji ali prepričevanju v domeni verjetnega. *Entimem*, dialektični silogizem, ki se izmuzne ravnilu logike, je postavljen pred poslušalce in predstavljen kot osnovni element večplastne strategije govora o vprašanih dobrega in zlega, pravice in krivice, zadeve morale in običajev. Retorika je v tem smislu, kot pravi Barthes, »prostovoljno degradirana logika, prirejena za raven 'občinstva'«,⁶ ki ga je treba prepričati. *Topoi* ali *loci* na primer (topika je poleg teorije entimema drugi del *inventio*, ki skrbi za vsebinsko plat govora), se pravi vnaprej pripravljena obča mesta, v katerih je mogoče poiskati argumente, služijo prav temu prilagajanju logike občinstvu, njihovim strastem in zmotam, brisanju razdalje med njim in govorcem. Umetnost javnega govora – političnega, sodnega, pedagoškega, svečanega, itn. – zajema njegovo vsebino in formo, se pravi teme in pravila argumentacije, kakor tudi ureditev v določeno učinkovito zaporedje ter nenazadnje tudi samo izvedbo, ki se mora prilagoditi vsakokratnemu občinstvu.

Da bi lahko razumeli novoveško nenaklonjenost retoriki, moramo izpostaviti, da je klasična retorika v sedemnajstem stoletju le še učbeniška snov. *Inventio* in *dispositio* sta bili v priročnikih še vedno obvezni prvini, vendar sta služili zlasti pridigarjem, sicer pa so čedalje večjo pozornost posvečali *elocutio*, elokvenci, zgovornosti ali leporečju (prav noben prevod tu ni ustrezen), ki se je začela izgubljati v slogovnih subtilnostih in izživljati v klasifikaciji artilerije tropov in figur. Morda je ta slika poenostavljena in pretirana, toda to je podoba retorike, ki ji tako vehementno nasprotuje velik delež filozofov po Descartesu in tudi še v osemnajstem stoletju. Retoriko oziroma elokvenco zaznamuje sloves vede o površini, o estetskih pritiklinah, ki pa v sebi nosijo to nevarnost, da zavajajo um in lažejo. Čeprav nekateri še zagovarjajo določeno pozitivno vlogo sloga v

⁵ Cf. Barthes, *Retorika starih*, str. 38.

⁶ *Ibid.*, str. 24.

komunikaciji resnice (na misel pride Pascal), pa problem javnosti jezika zdaj tiči drugje. Področja trivija so se v sedemnajstem stoletju reorganizirala tako, da je vprašanje učinkovite komunikacije in prepričevanja del splošnejše refleksije jezika, ki – osredotočena na problem arbitrarnosti znaka – zdaj shaja pravzaprav le še z logiko in gramatiko. Toda za to, sa bi bila lahko retorika marginalizirana, mora imeti strukturno mesto znotraj teh teorij, čeprav le negativno. V tem kontekstu je paradigmatičen racionalističen pristop šole janzenistov iz opatije Port-Royal in tudi Locka, čigar obravnava jezika v *Eseju o človeškem razumu* je v tistih osnovnih potezah, ki nas tu zanimajo, razvite ideje, ki sta jo v t. i. *Portroyalski logiki* navrgla Antoine Arnauld in Pierre Nicole. Obe deli tu zavzemata posebno mesto zato, ker je izgon retorike iz filozofije tu najlažje videti na ozadju filozofije jezika, ki je sicer pri drugih avtorjih pogosto zgolj predpostavljena in implicitna.

2. Ideje in besede

Poskusimo najprej rekonstruirati osnovno matrico filozofije jezika po Descartesu. Pri Descartesu samem je sicer jezik bolj obrobna tema, vendar na raznih mestih pušča dovolj indicev za to, da so njegovi privrženci kasneje lahko zapolnili to praznino. Pomembni deli sta tu portroyalski *Gramatika* in še zlasti *Logika*. Prvo delo, s polnim naslovom *Grammaire générale et raisonnée* (1660), ki sta ga podpisala Arnauld in Claude Lancelot, izhaja iz predpostavke, da je razum univerzalen, edini smoter slehernega jezika pa je, da izraža misli. Ker je torej struktura misli univerzalna, mora imeti tudi jezik racionalno jedro, čeprav je podvržen zgodovinskim, geografskim in drugim okoliščinam. Odtod je v *Gramatiki* razvita teza o naravnem redu skladnje (*ordre naturel*), ki je v naravnih jezikih na različne načine popačen.⁷ V *Logique ou l'art de penser* je perspektiva obrnjena. Če so predmet *Gramatike* pravila vseh jezikov, kolikor ti izražajo univerzalne ideje, pa *Logika* določa pravila misli in skuša identificirati razloge za zmote, ki so pogosto rezultat nekonsistentnega utelešenja idej v besedah. Pomemben delež teh razlogov je v sami naravi jezika in v pomanjkljivem razumevanju mehanizma, s katerim besede izražajo in reprezentirajo ideje. *Logika* in *Gramatika* sta pravzaprav dve perspektivi istega poskusa konstitucije logično-lingvistične vede, ki je utemeljena na kompleksnem razmerju med logičnim pogojevanjem

60

⁷ Cf. Antoine Arnauld in Claude Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée, ou, La grammaire de Port-Royal*, ur. Herbert E. Brekle, Friedrich Frommann, Stuttgart-Bad Cannstatt 1966, str. 26–27 in str. 153 sq.

idej na eni ter gramatičnimi in sintaktičnimi pravili besed in izjav na drugi strani. Kot pravita Arnauld in Nicole na začetku *Logike*, »v logiki je treba upoštevati ideje skupaj z besedami in besede skupaj z idejami«, ⁸ kar je toliko težavnejše, ker se red idej ne prekriva z redom besed.

Podrobno razvrstitev nevšečnosti, ki izhajajo iz tega dualizma, poda Locke v eni najpomembnejših in tudi najbolj sistematičnih analiz jezika v sedemnajstem stoletju, v tretji knjigi *Eseja o človeškem razumu*, kjer si prehoda od teorije idej k teoriji spoznanja ni več mogoče zamisliti, »ne da bi najprej pretehtali naravo, rabo in pomen jezika«. ⁹ Lockove osnovne poteze strukture komunikacije je mogoče brati skupaj s kartezijansko in avguštinsko perspektivo Port-Royala, čeprav se Locke seveda opira na empiristično pojmovanje idej, medtem ko v *Logiki* najdemo celo trditev, da strogo rečeno nobena ideja ne izvira iz čutov. ¹⁰ Toda vprašanje izvora idej je v tej začetni opredelitvi manj pomembno, kolikor gre v prvi vrsti za način njihove povezave z besedami, ki je sicer zelo enostavna, vendar ima daljnosežne posledice. Naslednji odlomek je minimalna točka Lockovega strinjanja s kartezijanci in celo nekakšen odmev pojmovanja jezikovnega znaka, ki so ga zagovarjali v Port-Royalu, vendar ga Locke formulira natančneje:

Na ta način si lahko zamislimo, kako so ljudje začeli uporabljati *besede*, ki so po naravi tako pripravne za ta namen [komunikacijo naših misli], kot *znake* [*Signs*] svojih idej; vendar ne zato, ker bi bila med posameznimi različnimi zvoki in določenimi idejami kakšna naravna povezava, kajti potem bi vsi ljudje govorili en jezik, marveč zaradi namernega odloka [*voluntary Imposition*], s katerim takšna beseda arbitrarno postane oznaka [*Mark*] te ideje. Uporabnost besed je torej v tem, da so zaznavne oznake idej; ideje, katere predstavljajo, pa so njihov lastni in neposredni pomen.

[...]

⁸ Antoine Arnauld in Pierre Nicole, *La logique ou l'art de penser*, Gallimard, Pariz 1992, str. 31.

⁹ John Locke, *An Essay concerning Human Understanding*, ur. Peter H. Nidditch, Clarendon press, Oxford 1975, str. 401 (II.xxxiii.19).

¹⁰ Cf. Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 39. Interpretacijo, ki poudarja skupne točke Lockove in kartezijanske teorije jezika zagovarja tudi: Ulrich Ricken, *Linguistics, Anthropology and Philosophy in the French Enlightenment: Language Theory and Ideology*, prev. Robert E. Norton, Routledge, London in New York 1994, glej zlasti str. 75.

Besede so torej oznake idej govorca; in nihče jih kot oznake ne more neposredno pripisati ničemur razen idejam, ki jih ima sam.¹¹

Opozoriti velja na nekaj implikacij tega odlomka. Kot prvo, ideja je edina instanca pomena; ideja *je* pomen. Pomen torej ni nekaj, kar bi vzniknilo iz rabe besed – to je, kot bomo videli, šele drugi korak –, temveč je izvorno last subjekta, podrejen je individualnemu naboru in kombinacijam idej v njegovem duhu, z drugimi besedami, pomen je psihološka in ne lingvistična kategorija. Ker pa ima vsakdo dostop le do lastnih idej, govorec strogo rečeno nima možnosti razodeti svojih idej poslušalcu, lahko pa z artikulacijo določenega zvoka v duhu poslušalca priklične enako idejo, ki jo ta že mora imeti ali pa si jo je vsaj zmožen oblikovati iz drugih, ki jih že ima. Toda če lahko vsakdo označuje le *invisible Ideas*, nevidne ideje, ki jih ima sam, potem seveda nevarnost, da *external sensible Signs*, zunanji zaznavni znaki, se pravi besede, ki jih izreka govorec, ne bodo priklicale tistih idej v duhu poslušalca, ki jih je imel govorec v mislih, preti v vsakem stavku.¹²

Dalje, na nerazumevanju elementarnega pravila, da se besede neposredno nanašajo izključno na ideje v duhu posameznika, temelji po Locku cela vrsta resnih filozofskih zmot. Poudarek na zgolj lastnih idejah je tu dvojen, Locke namreč želi izkoreniniti dva predsodka: *prvič*, da je beseda lahko znak ideje nekoga drugega; in *drugič*, da beseda namesto ideje označuje stvar samo.¹³ Prva zmotata predpostavlja neko naivno podobo označevanja, saj se opira na domnevo, da se bodo ideje, ki jih reprezentirajo isti zvoki, na obeh koncih komunikacije že vnaprej ujemale. Za drugo pa se skriva standardni očitke neke dolge tradiciji, ki je temeljila na aristotelizmu. Substancialne forme, vegetativne duše, *horror vacui*, kategorije predikatov ipd., to vse so po Locku izrazi, ki jih peripatetiki uporabljajo, kot da se ne nanašajo zgolj na dojemanje stvari v duhu, kot da ne označujejo zgolj njihovih idej, ampak neposredno označujejo dejansko obstoječe reči.¹⁴ Arnauld in Nicole v *Logiki* izrečeta na račun desetih kategorij isti očitke, namreč da je pretirano ukvarjanje z njimi nevarno, ker »ljudi navaja na to, da se

¹¹ Locke, *Essay*, str. 405 (III.ii.1 in 2).

¹² Cf. *ibid.*, str. 404–406, 408 (III.ii.1, 2 in 8).

¹³ Cf. *ibid.*, str. 406–407 (III.ii.4–5).

¹⁴ Cf. *ibid.*, str. 497 (III.x.14).

zadovoljijo z besedami ter si domišljajo, da poznajo vse reči, ko pa poznajo le njihova arbitrarna poimenovanja».¹⁵

Kot orodje proti tovrstni *confusion des mots*, zmešnjavi besed, ki izvira bodisi iz tega, da govorniki z neko besedo povezujejo različne ideje, ali iz tega, da besedam pripisujejo moč označevanja samih reči, obudita najprej Arnauld in Nicole, za njima pa še Locke, distinkcijo med realno in nominalno definicijo, izpeljano iz Aristotelovih *Drugih analitik*.¹⁶ Nominalna definicija je arbitrarna, razodeva pomen besede tako, da identificira idejo ali skupek idej, ki jih govorec z njo povezuje. Realna definicija na drugi strani ne označuje ideje, ki je odvisna od spoznanja, pač pa *bistvo stvari same* in v tem smislu ni arbitrarna. 'Razumna žival' je veljala za tipičen primer realne definicije, ker pri njej ne gre le za identifikacijo sestavljenih idej, ki jo povezujemo z zvokom 'človek', temveč za ubesedenje dejanskega bistva človeka. To distinkcijo še mnogo bolj produktivno uporabi Locke in razvije klasifikacijo tipičnih primerov nerazlikovanja med realnimi in nominalnimi bistvi, ki je usodno zlasti pri poimenovanjih substanc in bitij, pri katerih so nam realna bistva povsem nedostopna.¹⁷ Vsa poanta je seveda zgolj v tem: če besede označujejo le ideje v duhu, potem se nanašajo na nominalna in ne na realna bistva reči. Prehitra identifikacija pomenov besed z ontološkimi opredelitvami lastnosti stvari, ki je bodisi namerna ali pa izvira iz nevednosti, naredi iz jezika zavajajoč medij, neko izvirno *imperfection of words* pa nadgradi še z *abuse of words*, nepopolnost besed z njihovo zlorabo.

V tem kontekstu seveda pogosto srečamo diagnozo, ki je v sedemnajstem stoletju postala obče mesto kritike srednjeveške metafizike, da je namreč, kot pravi že Descartes, »v veliki večini vprašanj, o katerih se prepirajo učenjaki, problem

¹⁵ Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 45. Nenehno poudarjanje arbitarnosti besed ima tu pomembno, čeprav danes nekoliko pozabljeno motivacijo. Uperjeno je namreč proti stari in v renesansi zelo razširjeni hipotezi izvirnega adamskega jezika – debata je bila v 17. stoletju še vedno zelo živa na primer pri Komenskem in Leibnizu –, ki naj bi bil sicer izgubljen in pozabljen, vendar pa neprekinjena zgodovinska sukcesija zagotavlja, da so v nizu popačenj moderni jeziki kljub vsemu obdržali vsaj nekatere sledi popolne govorice, s katero je Adam pred izgonom iz raja označeval bitja. Etimologija tu postane temeljna metoda semantike. Več o tem npr. Hans Aarsleff, *From Locke to Saussure: Essays on the Study of Language and Intellectual History*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1985, str. 25–26 in 59–61.

¹⁶ Cf. Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 78–82; Aristotel, *Druge analitike*, 92a–b.

¹⁷ Cf. Locke, *Essay*, str. 482 (III.ix.12).

skoraj vedno v besedah«. ¹⁸ Arnauld in Nicole, Mersenne, Locke, Boyle, Leibniz in še mnogo drugih je na podoben način obtoževalo udeležence učenjaških sporov šarlatanstva, ki naj bi bilo posledica njihovega obskurnega besednjaka. Natančno definiranje terminov, ki imajo dolgo zgodovino semantičnih premikov, se tu vselej predstavlja kot najpomembnejše zdravilo za to, kot lahko preberemo v *Portroyalski logiki*, »da se ne bi zaman prepirali o besedah, ki jih eden razume na en in drugi na drug način, kakor se pogosto dogaja celo v vsakodnevnih pogovorih«. ¹⁹ Takšne pogovore bi bilo seveda nesmiselno podvreči analizi nominalnih definicij, ker »običajni pomen« (h kateremu se vrnemo nekoliko kasneje) pri njih povsem zadostuje, glavna skrb je tu namenjena filozofskemu diskurzu in širjenju vednosti, ki pa je pri Locku vendarle eden od treh namenov jezika, brž ko sta izpolnjena prva dva: sporočati ideje drugim in to početi kar se da hitro in zlahka. ²⁰ Seznam »nepopolnosti« in »zlorab besed« je pri Locku dolg ²¹ (še zlasti tistih, ki temeljijo na različnih načinih reprezentacije dveh glavnih vrst kompleksnih idej, t. i. mešanih modusov in substanc), njihov rezultat pa je vselej nejasnost, dvoumnost in obskurnost, ki so za vsakršen diskurz resnice pogubne.

Kot je videti iz same strukture reprezentacije, zaznamuje filozofijo jezika v sedemnajstem stoletju globok razkol med besedo in pomenom, ki ima paradokсне posledice za pojmovanje jezika kot javnega medija komunikacije. Če je namreč edina instanca pomena ideja individualnega duha, teorija izvora idej – vseeno, ali Descartesova ali Lockova – pa je glede na konstitucijo jezika povsem avtonomna, potem je semantična plat jezika popolnoma neodvisna od govorne rabe. Tu je v igri precej več kot le arbitrarna narava reprezentacije, ki zagotavlja, da povezave med posameznimi zvoki in idejami niso nujne. To, kar ni nujno, na-

¹⁸ René Descartes, *Regulae ad directionem ingenii*, v: *Oeuvres complètes*, ur. Charles Adam in Paul Tannery, 11 zv., Vrin, Pariz 1996, 10. zv., str. 433. Cf. tudi Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 81; Locke, *Essay*, str. 480 (III.ix.9).

¹⁹ Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 82.

²⁰ Cf. Locke, *Essay*, str. 504–505 (III.x.23–5).

²¹ Locke obravnava še naslednje tipične zlorabe, ki povzročajo besedne dispute: uporabo besed, ki pomenijo malo ali nič in obljublajo vznesene ideje, ki jih bodisi sploh ni, niso jasne ali pa so nekonistentne; nedoslednost v rabi, kjer se z eno besedo vsakič misli druga ideja ali kombinacija idej; izumetničeno obskurnost, se pravi uporabo novih izrazov brez ustreznih definicij ali starih z novimi pomeni; ter naivno zanašanje na očitnost pomena, kar ima posledico, da se nihče ne trudi pojasnjevati, kaj z določenim terminom pravzaprav misli. Cf. *ibid.*, str. 490–504 (III.x.2–22).

mreč ni samo narava teh povezav, temveč tudi, da kakršnakoli povezava med idejami in besedami sploh obstaja. Predpostavka *sine qua non* kartezijskega in Lockovega pojmovanja jezika je, da so ideje nediskurzivnega izvora in bi si jih duh lahko pridobil tudi brez komunikacije.²² Jezik je šele sekundaren in ker je po naravi problematičen, kolikor je zaradi nepopolnosti in zlorab netransparenten, je tako rekoč nujno zlo in ga misleči subjekt, preden vstopi v komunikacijo, ne potrebuje. Kot sta prepričana Arnauld in Nicole, »če refleksije o naših mislih ne bi nikoli zadevale nikogar razen nas samih, bi zadostovalo, da bi jih vzeli same zase in jih ne bi oblačili v nobene besede niti v druge znake«.²³ Beseda tu pogosto nastopa kot obleka, ki zakriva in popači notranjo čistost ali *la nudité anté-communicative du pensant*, predkomunikacijsko goloto mislečega,²⁴ kot pravi Robinet. Druga priljubljena metafora predstavlja besedo kot telo, ki idejo izpostavi kvarnim in neobvladljivim vplivom zunanosti. Ko se Locke dotakne hermenevitičnih težav, ki spremljajo razumevanje svetih tekstov, združi obe metafori v enotno prisposodbo ubesedene božje volje kot dualizma telesa in duha:

[N]i presenetljivo, da je božja volja, ko je enkrat odeta v besede, podvržena tistemu dvomu in negotovosti, ki neizogibno spremlja to vrsto sporočanja, ko pa je bil celo njegov Sin, ko je bil odet v meso [*whilst clothed in Flesh*], podložen vsem šibkostim in nadlogam človeške narave, razen greha.²⁵

Predpostavko popolne ločitve mentalnega in jezikovnega, privatnega in javnega v komunikaciji je sistematično problematizirala šele nekoliko kasnejša debata o izvoru jezikov (Condillac, Rousseau, Herder idr.), ki je s historičnim in pragmatičnim zasukom perspektive prepoznala jezik kot vzporeden mentalnemu in družbenemu razvoju. V post-kartezijski filozofiji pa zamisel nekega privatnega jezika, jezika zgolj enega subjekta, ki določa pomene zgolj svojih idej, ni zgolj možen, temveč je strukturno celo prva forma jezika, ki pogojuje možnost, da ta šele postane družbena vez. Privatni jezik, ki služi zgolj temu, kot pravi Locke, »da beležimo lastne misli v pomoč spominu in se na ta način tako rekoč pogo-

²² O načelni ločitvi idej in besed pri Locku, v Port-Royalu in širše, cf. Ricken, *Linguistics, Anthropology and Philosophy in the French Enlightenment*, str. 26–27, in pa Thomas M. Carr, *Descartes and the Resilience of Rhetoric: Varieties of Cartesian Rhetorical Theory*, Southern Illinois University Press, Carbondale (IL) 1990, str. 73–74.

²³ Arnauld in Nicole, *La Logique*, str. 31.

²⁴ André Robinet, *Le langage à l'âge classique*, Klincksieck, Pariz 1978, str. 22.

²⁵ Locke, *Essay*, str. 490 (III.ix.23).

varjamo sami s sabo»,²⁶ je nekakšna neproblematična transparentna govorica brez vseh nevšečnosti, ki se pripetijo v komunikaciji dveh avtonomnih govorcev, saj je njen edini pogoj identiteta povezave med idejo in besedo. Prednost takšne zgradbe, v kateri so besede strogo ločene od idej in so z njimi šele naknadno povezane, je zdaj v tem, da je neproblematičnost privatnega jezika mogoče vsaj delno prenesti na načela intersubjektivne komunikacije. Marljivo (nominalno) definiranje vsakega termina, ki bi utegnil povzročiti najmanjši nesporazum, se pravi tista metoda, ki naj bi v večji meri prispevala h koncu besednih sporov v filozofiji, tako pravzaprav ni nič drugega kot neki polprivaten govor, ki temelji na nesimetrični situaciji govorca ali pisca na eni in občinstva na drugi strani. Avtor občinstvu v imenu razumljivosti vsiljuje arbitrarne definicije, ki jim ni smiselno oporekati, saj ne vsebujejo nobenih ontološko zavezujočih trditev. Na ta način lahko vsaka filozofska razprava ustvari nov, natančen jezik s pomočjo starega in konfuznega. Natanko to tudi predlaga *Portroyalska logika*:

Najboljši način, kako se izogniti zmešnjavi besed, na katere naletimo v običajnem jeziku, je ustvariti neki nov jezik in nove besede, ki jim pripišemo le tiste ideje, ki naj bi jih te besede reprezentirale. Vendar pa si zato ni treba izmisliti novih zvokov, kajti lahko uporabimo tiste, ki so že v rabi, le da jih obravnavamo tako, kot da bi bili brez pomena. Nato jih označimo z drugimi enostavnimi besedami, ki niso dvoumne, ter jim tako podelimo pomen, ki smo si ga zamislili[.]²⁷

Takšen diskurz, ne glede na to, kolikšno je njegovo občinstvo, je seveda kvečjemu intersubjektiven, nikakor pa javen. Semantično je določen z naborom idej govorca, s pomočjo določenih pravil definiranja pa si ga lahko deli z drugimi, to pomeni, da z ustreznimi zvoki skuša v drugih priklicati zrcalno enake kombinacije idej, kot jih ima sam. Kako torej preseči to množico posameznih govoric, ki je posledica tega, da je vsaka beseda prvotno le znak notranjih idej?

Zdi se, da *Logika* in *Esej* v tej točki podajata odgovor bolj mimogrede. Prehod med privatno govorico in tisto, ki je »skupna«, je vpeljan zgolj pragmatično, namreč, »vsakdo ima pravico ustvariti si svoj slovar, vendar ga nima pravice ustvariti za druge«.²⁸ Da bi se razumeli, ne moremo besedam, »ki niso nikogaršnja zaseb-

²⁶ *Ibid.*, str. 476 (III.ix.2).

²⁷ Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 78–79.

²⁸ *Ibid.*, str. 86.

na last, ampak so skupno sredstvo občevanja in komuniciranja, «²⁹ arbitrarno spreminjati pomenov, temveč se je treba kolikor je le mogoče držati tistih, ki jih je vzpostavila običajna raba (*l'usage commun, common use*). Natančna govoriča individualnih definicij, ki jih govorec pripenja na besede, je najbrž koristna znotraj določenih razprav, ki skušajo razodevati resnico, vendar se seveda tudi ta opira na neobvladljivo mrežo vnaprej pripravljenih kombinacij besed in idej, ki jih določa običajna raba. Kako torej ugotoviti, kaj je običajna raba? V *Portroyalski logiki* je seveda tudi običajni pomen definiran zgolj nominalno, toda nič več individualno ali arbitrarno. Definicija običajne rabe ni arbitrarna, ker mora zrcaliti dejansko rabo, čeprav *verité de l'usage*, resnica rabe, pogosto ne ustreza *verité de choses*, resnici reči.³⁰ To distinkcijo zasledimo tudi pri Locku, kajti ideje pri njem predpostavljajo določeno »dvojno skladnost« (*double conformity*) s tema dvema resnicama, preverjajo se z dvema meriloma: s stvarmi samimi ter idejami drugih ljudi, ki nam jih posredujejo besede.³¹

Šele koncept običajnega pomena, ki vznikne na stičiščih individualnih pomenov, torej omogoča neko simetrično situacijo med udeleženci komunikacije in s tem tudi jezik kot javni sistem reprezentacij, na katerem subjekti participirajo in iz katerega črpajo svoja posamezna govorna dejanja. Javno je v jeziku le tisto, kar je skupni imenovalec vseh variacij komuniciranih idej v *common use*. Semantika prvotno nima prav nič skupnega z rabo besed ali s kakim vnaprej danim sistemom znakov – v tem je najbrž tudi ključna razlika med novoveško teorijo jezika in tistimi sodobnimi intuicijami, ki tako ali drugače izhajajo iz Saussura in Wittgensteina –, kajti logična premisa običajnega ali skupnega (*commun, common*) jezika je privatni jezik. Toda kako je mogoče to *verité de l'usage* sploh ugotoviti? Po Arnauldu in Nicolu naj bi za tovrstno pravilno javno rabo skrbeli *grammariens*, gramatiki ali pisci slovarjev, katerih poglavitna naloga je prav razlaganje običajnih in tipičnih povezav med idejami in zvoki.³² Na drugi strani pa se Locke v primeru poimenovanj substanc, se pravi tistih besed, katerih natančnost je v interesu naravoslovja, zavzema za leksikalizacijo, ki bi to, kar Arnauld in Nicole imenujeta *verité de l'usage*, popravljala z avtoriteto *verité des choses*. Nominalne definicije substanc bi bilo treba kolikor je le mogoče uskladiti z nji-

²⁹ Locke, *Essay*, str. 514 (III.xi.11).

³⁰ Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 86. Cf. Ricken, *Linguistics, Anthropology and Philosophy in the French Enlightenment*, str. 163.

³¹ Cf. Locke, *Essay*, str. 386–387 (II.xxxii.8–9).

³² Cf. Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 86.

hovimi dejanskimi lastnostmi, kar pa za Locka pomeni zgolj to, da naštejemo vse tiste ideje, ki jih posamezne substance konstantno povzročajo v različnih subjektih.³³ Ta dvojna leksikalizacija, ki jo na eni strani motivira ugotavljanje pomena besed in na drugi spoznanje stvari samih, pri čemer se mora prvo postopoma približevati drugemu, na koncu tudi natančno ustreza dvema različnima načinoma sestavljanja referenčnih del, ki sta se pomembno formirala prav v tem času – jezikovnemu slovarju in t. i. *dictionnaire raisonné*, znanstvenemu slovarju, ki se je kasneje razvil v enciklopedijo.

3. Besede in slog

V novoveškem »triviju«, če za hip dopustimo kaj takega pri Locku in v *Portroyalski logiki*, torej nikakor ni mogoče začeti z gramatiko kot neko splošno vedo o konstituciji in in branju znakov, ker je red jezikovnih znakov zunanji, sekundaren in temelji na od njega neodvisnem in – glede nanj – apriornem redu idej. V tem smislu je edino sprejemljivo začeti z logiko, kolikor ta predpisuje pravila mišljenju, predmet gramatike pa je kvečjemu neizogibna ovira na poti sporočanja vednosti, kajti idealna komunikacija bi morala nekako zaobiti jezikovni znak in njegovo pomensko nezanesljivost.³⁴

V tej hitri skici osnovne strukture reprezentacije pa nas bržkone zmoti tudi izrazito formalno in atomistično pojmovanje jezika. Vsa nejasnost kakega stavka je na koncu zgolj rezultat veriženja nejasnih besed, četudi gre zgolj za dvoumnost glagola »je«, ki povezuje subjekt s predikatom. Toda načelo nedvoumnosti je zdaj zgolj preneseno na področje stavkov, govorov ali razprav, od razvejanega

³³ Cf. Locke, *Essay*, str. 521–523 (III.xi.25).

³⁴ Mimogrede, problem jezika je tu seveda še kako tudi problem znanosti. Celotni projekt galilejevske matematizacije naravoslovja se hoče osvoboditi od zavajajočega aristotelskega in ptolemejskega jezika in polaga vse svoje upe v nedvoumen jezik »knjige narave«. Odgovori na ta izziv so različni in segajo od reforme filozofskega diskurza v Port-Royalu in pri Locku do drznejših poskusov iznajdbe povsem novih filozofskih jezikov (zlasti pisav), ki so se navduševali tako pri kitajski pisavi kot tudi pri matematičnem (zlasti algebrskem) zapisu in so jih v drugi polovici sedemnajstega stoletja pod različnimi imeni – npr. *ars signorum*, *real character* in *characteristica universalis* – promovirali George Dalgarno, John Wilkins in Leibniz. Toda oba pristopa v enaki meri izražata željo po natančnem prekrivanju idej in besed in snujeta jezik, v katerem, kot pravi Louis Marin, »je beseda koekstenzivna z idejo, od tod pa prostor jezika natančno – in normativno – prekriva svet idej«. (Louis Marin, »Signe et représentation: Philippe de Champaigne et Port-Royal«, *Annales* [1/1970], str. 1)

sistema retoričnih strategij *inventio*, *dispositio* in *elocutio*, kolikor so uravnavale pravila učinkovite in prepričljive komunikacije, pa je zdaj ostala ena sama mak-sima: jasnost. *Si non vis intelligi, debes negligi*, če nočeš biti razumljen, moraš biti pozabljen, je prepričan Locke.³⁵ V tovrstnih izjavah zlahka prepoznamo od-mev značilnega citata iz *Razprave o metodi*:

Kdor najprodorneje razmišlja in zna najbolje urediti svoje misli, ki zato postanejo jasne in razumljive, zna tudi druge ljudi najbolje prepričati o tem, kar pravi, pa čeprav morda govori le v spodnji bretonščini in se ni retorike nikoli učil.³⁶

Argumentacija, metoda razvrščanja snovi in slog diskurza resnice so zdaj popol-noma v domeni metodičnega razuma. Klasične metode retorike so obravnavane kot odvečne ali celo škodljive; razum mora zagotoviti ideje, argumente in nji-hovo urejeno veriženje ter nato poskrbeti, da se komunikacija idej izogne vsem pastem, ki so posledica variacij jezikovnih znakov med avtorjem (govorcem oz. piscem) in občinstvom (poslušalcem oz. bralcem). Pot od misli do izraza mora biti čim krajša, zato je ni vredno podaljševati z novim korakom, ki bi običajno rabo besed zameglil še s kako figuro.

Lockovi senzualistični teoriji spoznanja čutna metaforika ne koristi nič bolj kot racionalistom. Z retoriko na hitro opravi v poglavju »O zlorabi besed«, kjer v enem odstavku jedrnato formulira novoveški stereotip: elokvenca je v njegovih očeh še vse preveč cenjena in poučevana, četudi priznava, da v razpravah, »v katerih iščemo bolj užitek in radost kakor pa sporočilo in izpopolnitev«, njenega okrasja ne moremo imeti za nepopolnosti. Figurativni jezik nima mesta v filozofiji, a kaj ko niti tisti, ki se z njo ukvarjajo, niso nedovzetni za njene čare. Retorika je le »močno orodje zmote in prevare«, »zbuja strasti in s tem zavaja presojo«, njena pravila leporečenja pa so »veščine sleparjenja«, »popolna goljufija« in se jim je treba vzdržati njihove uporabe povsod tam, kjer gre za »stvari takšne, kot so«. ³⁷

69

Arnauld in Nicole sta bolj zgovorna in se spopadeta s širše in morda bolj »kla-sično« pojmovano retoriko, kljub mnogim pikrim komentarjem pa ji priznavata omejeno uporabnost. Načelno stališče je moč razbrati iz jedrnate izjave, ki im-

³⁵ Locke, *Essay*, str. 508 (III.x.34), str. 481 (III.ix.10).

³⁶ René Descartes, *Razprava o metodi*, prev. Saša Jerele, Založba ZRC, Ljubljana 2007, str. 17.

³⁷ Locke, *Essay*, str. 508 (III.x.34).

plicira, da so si njene zadolžitve razdelile druge discipline: »Duh nam priskrbi dovolj misli, raba daje izraze, figur in okrasja pa je vselej preveč.«³⁸ Prvi del te izjave je uprejen proti topiki, se pravi metodi iskanja argumentov za vse vrste razprav, katerih seznam je pripravljen na mnemotehničnih »mestih«.³⁹ Drugi del izjave opravi z elokvenco, izumetničenim slogom, vendar je to vpršanje povezano s prvim, kajti tudi topika ima slogovne posledice.

Klasifikacija toposov (priljubljena dejavnost razvrščanja tu ni zaostajala za tropi in figurami), ki jo privzameta Arnauld in Nicole, izhaja iz učbenika *Logica vetus et nova* (1654) nemškega filozofa in teologa Johannesa Clauberga. *Topoi* so tu razdeljeni na gramatične (npr. sklepanje na osnovi etimologije ali skupnega korena besede), logične (npr. karkoli se zanika o rodu, se zanika tudi o vrsti; zanikanje specifične difference nečesa pomeni zanikanje pripadnosti neki vrsti, ipd.) in metafizične (npr. razmerja vzroka in učinka, dela in celote, kontrarnosti terminov).⁴⁰ Celoten sistem, kateremu sicer ne odrekata preglednosti, je tu zavržen kot nekoristen iz dveh razlogov. Prvič zato, ker metodičen duh ne potrebuje nobenega vnaprej pripravljenega seznama formalnih shem, ki bi jih nato zapolnil s posebnimi primeri. Metoda sama po sebi ni nujno škodljiva, je le nepotrebna, ker je zgolj naknadna klasifikacija miselnih vzorcev, kateri se resda nič ne izmuzne, a se je tudi ni treba učiti, kajti ideje se pozornemu duhu ponujajo same od sebe.⁴¹ Druga točka kritike topike pa je sorodna očitkom, ki jih *Portroyalska logika* namenja elokvenci. Če bi namreč res iskali snov in argumente na ta način, potem bi gotovo vsakič povedali preveč, kajti vsako misel je mogoče obdelati z različnimi toposi, ki pa niso vselej v enaki meri relevantni. Končni re-

³⁸ Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 23.

³⁹ Topika je bila hkrati povezovalni člen trivija in ozemlje, ki sta si ga izmenično prilaščali retorika in dialektika. Vendar *topoi* ali *loci* označujejo različne, včasih nezdružljive reči. Vsem klasifikacijam je skupna osnovna delitev na formalni in vsebinski vidik. *Topos* je torej lahko (a) kategorija, tip argumenta, načelo sklepanja, vzorec strategije argumentacije, se pravi forma, ki jo lahko govorec zapolni z različnimi vsebinami; ali pa (b) splošno sprejemljiva vrednota ali resnica, puhlica, stereotip, torej vsebina, ki jo govorec lahko uporabi v argumentu kot premiso, da bi lahko vzpostavil neproblematično »skupno mesto« z občinstvom; toposi so *des réducteurs de problematité*, kot pravi Michel Meyer. Za podrobnejšo razčlenitev cf. npr. Sara Rubinelli, »The Ancient Argumentative Game: *topoi* and *loci* in Action«, *Argumentation* (3/2006), str. 253–272; Michel Meyer, *Principia Rhetorica: Une théorie générale de l'argumentation*, Presses universitaires de France, Pariz 2010, str. 114–116; Barthes, *Retorika starih*, 72sq.

⁴⁰ Cf. Arnauld in Nicole, *La logique*, str. 221–226.

⁴¹ Cf. *ibid.*, str. 219.

zultat topične metode je lahko le preobilje, *copia*, ki je od časa Erazmovega dela *De Utraque Verborum ac Rerum Copia* (1512) prišlo na slab glas, saj se je retorični čut nagibal k ekonomičnemu in naravnemu slogu:

Čezmernost je mnogo pogostejša pregreha od pomanjkanja, naši govori pa so prenatrpani s snovjo. Za to, da bi ljudem privzgojili razumno in resno zgovornost [éloquence], bi bilo mnogo koristneje naučiti jih molčati kakor pa govoriti, se pravi, zatreti in odpraviti nizkotne, prostaške in zmotne misli, kakor pa producirati, kot to počnejo, zmešnjavo dobrih in slabih argumentov, s katerimi polnijo knjige in govore.⁴²

Iz vsega tega torej ni težko razbrati, kakšne izrazne forme zagovarjata Arnauld in Nicole. Vse je usmerjeno v jasen, enostaven, jedrnat in neizumetničen jezik in zato je tudi težišče kritike retorike predvsem v elokvenci, ki samo še podvoji težave, inherentne jeziku, le da je njen greh toliko večji, ker naj bi varljivosti besed dodajala še namerno zavajanje z množenjem besed in figur. Resnica veleva jedrnato izražanje, ki mu metaforično leporečje ne more koristiti: »nič ni lepšega od resnice,« pravita Arnauld in Nicole, čeprav drži, da »natančnost napravi slog bolj suhoparen in manj veličasten; toda hkrati postane živejši, resnejši, jasnejši in vrednejši omikanega moža.«⁴³

Razlog za skrb so tu seveda predvsem učinki, ki jih ima slog lahko na razumevanje in prepričljivost sporočila. Na tem mestu se z vso silo kaže nasprotje, na osnovi katerega Arnauld in Nicole marginalizirata elokvenco, kajti medtem ko se jasno in neizumetničeno formulirana resnica močno in trajno vtisne v spomin, je vtis izumetničenih stavkov zanju površinski in obsojen na takojšnjo pozabo.⁴⁴ Celotna kritika retorike se opira na to nasprotje vsebine in forme, jedra in površine, notranjosti in zunanosti. Če jezik zavaja zaradi neizogibne netransparentnosti, komunikacija idej pa ne teče več gladko, ker se pomeni besed razostrijo, izgubijo ali zamenjajo, potem retorika iz te nenamerne, a nujne »vidnosti« jezika naredi predmet svoje umetnosti. Ker tematizira le komunikacijski šum, se pravi tisto, kar bi ravno moralo ostati netematizirano, učinkuje zvijačno. Dualizem idej in besed, ki je vir vseh pomanjkljivosti komunikacije, retorika le še poudari, povr-

⁴² *Ibid.*, str. 220–221.

⁴³ *Ibid.*, str. 262.

⁴⁴ *Cf. ibid.*

hu pa lahko okuži resnost vsebine z ničevostjo forme. V tem je tudi glavni problem: elokventna površina ni le odvečna, ampak tudi resnici nevarna. Umetelne figure si podredijo ideje, jih modificirajo in popačijo, kajti zakonitosti elokvence so povsem tuje logiki idej. Tisti, ki posvečajo preveč pozornosti estetiki govora, pa se pogosto niti sami ne zavedajo logičnih napak in sofizmov, zagrešenih pod vplivom te *éloquence pompeuse et magnifique*, bleščečega in veličastnega sloga:

[N]enavadno, kako se lahko zmotno sklepanje skriva v vtihotapi v kako besedno zvezo [*une période*], ki godi ušesu; ali pa v figuro, ki nas preseneti in zamoti, ko jo motrimo.

Ta okrasja nam ne le preprečujejo videti zmote, ki so pomešane v govoru, temveč nas vanje neopazno potisnejo, ker so nujna za natančnost zveze ali figure.⁴⁵

Z navajanjem bi lahko nadaljevali, iskanje podobnih formulacij v filozofiji sedemnajstega stoletja namreč ni prav težavno početje. V kartezijanski paradigmi, ki je bila najizrazitejša prav v Port-Royalu, *elocutio* ne najde svojega mesta v filozofiji preprosto zato, ker moti zaznavo jasnih in razločnih idej z namernim izmikanjem dobesečnega pomena; *dispositio* ne more ničesar dodati naravnemu zaporedju analize in sinteze, podobno kot *inventio* s seznamami obćih mest ne more priskrbeti snovi, ki se ne bi duhu ponujala sama po sebi. Resnica skratka ne potrebuje sredstev, ki ne bi bila hkrati pravila nje same. *Kairos* retorike nado-mešća brezčasen in brezoseben glas, ki nagovarja univerzalno obćinstvo z elok-venco geometrov, vprašanje vsećnosti in preprićljivosti pa je premešćeno v red idej, ki odslej prevzemajo tudi to funkcijo: »bistri in naravni razlogi« so namreć v oćeh Arnaulda in Nicola »pravo okrasje vsakršnega govora«.⁴⁶

4. Epilog

Portroyalska logika in *Esej* resda skušata nevtralizirati učinke retorićne vešćine, a je ta kritika hkrati mogoća le tako, da ima retorika v elementarni matrici jezi-kovne reprezentacije zagotovljeno določeno mesto. Vpiše se v register besednih »zlorab«, namernih manipulacij z »nepopolnostjo« besed. Če je obrnjeno zapo-redje logike in gramatike v nekem novovešćem »triviju« utemeljeno s popolno loćitvijo reda idej in reda besed, pri ćemer je drugi zgolj nepopolno utelešenje

⁴⁵ *Ibid.*, str. 260.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 219.

prvega, potem ni presenetljivo, da retorika predstavlja le dodatno plast te varljivosti: zaključuje niz *ideja–beseda–figura* oziroma *logika–gramatika–retorika*. Zaporedje disciplin tu ni didaktično, ampak je utemeljeno na nekem metaforičnem nizu dodajanja plasti: ideje so odete v besede, besede v manire, figure, slog. Če pa skupaj z Lockom besedo razumemo kot telo ideje, se zaporedje novejškega trivija povrh razgrne v podobi *duh–telo–obleka*. Arnauld in Nicole mimogrede postrežeta s formulacijo, ki elokvenco opiše natanko na ta način. Gre za odlomek, kjer *Portroyalska logika* prizna določeno pozitivno mesto retoriki, ki jo sicer dosledno izključuje iz spekulativnih filozofskih resnic:

Toda kakor je pametno paziti, da kake reči nimamo za resnično ali zmotno zgolj zato, ker je predstavljena na tak ali drugačen način, je tudi pravilno, da si tisti, ki o kaki resnici hočejo prepričati druge, prizadevajo *odeti jo v laskave manire* [*la revêtir des manières favorables*], ki pomagajo, da je sprejeta[.]⁴⁷

Tretji del *Logike*, ki relativizira nekatere prejšnje trditve in dopušča zmerno elokvenco v pomoč prepričljivosti sporočila, je nedvomno nastal pod vplivom Pascala (prav tako pripadnika šole Port-Royala) in njegovega toposa razkola med *raison* in *coeur*. Čeprav namreč tudi pri Arnauldu in Nicolu prevladuje stališče (podobno kot v Lockovem očitku, da figurativni izrazi »spodbujajo strasti«), da so čustveni vzgibi duše v primeru filozofskih resnic, ki naj bi bile zgolj razumljene, »v nasprotju z naravo in nekakšen krč«, pa tu obstajajo še druge resnice, ki dopuščajo in celo zahtevajo metaforični slog. Božje resnice na primer ne smejo biti zgolj spoznane, religiozni diskurz se mora dotakniti tudi čustev.⁴⁸ Ni povsem jasno, ali se zgornji odlomek nanaša zgolj na področje religije in morale ali pa je takšna skrb za prepričljivost zaželeno tudi v filozofiji. V *Portroyalski logiki* kot tudi Lockovem *Eseju* vsekakor prevladujejo formulacije, ki na področju resnice jezikovne pojave podrejajo zgolj pravilom logike in gramatike.

73

Šele na ozadju dominantnosti takšne paradigme jezika pa je mogoče slediti nekemu drugemu poglavju v retoriki sedemnajstega stoletja, ki je prav tako povezano s šolo Port-Royala in v katerem je prav Pascalov vpliv omogočil njen po-

⁴⁷ *Ibid.*, str. 270 (poudarek G. K.).

⁴⁸ Cf. *ibid.*, str. 89. Arnauld in Nicole razvijeta izvirno teorijo metaforike v okviru koncepta, ki je zagotovo najslavnejše odkritje *Portroyalske logike*, t. i. *idées accessoires*, postranskih idej, ki poleg vsebine sporočila sporočajo tudi emocionalni naklon govorca; gre za prvo teorijo konotacije (cf. *ibid.*, str. 86sq.).

novni vzpon. Medtem ko Arnauld in Nicole zagotovita mesto retoriki na koncu jezikovne verige že zato, da bi jo obdržala na varni razdalji od filozofske resnice, je retorika leta 1675, ko je izšlo delo *La rhétorique ou l'art de parler* oratorijanca Bernarda Lamyja, po dolgem času spet dočakala resnejšo utemeljitev. Tokrat ne le kot elokvenca, temveč kot pristna teorija prepričevanja tudi v domeni verjetnosti, ki je bila potisnjena onkraj nauka o racionalni metodi že pri Descartesu z gesto v *Razpravi o metodi*, kjer je praktični ali moralni gotovosti vsakodnevnih zadev prepuščena zgolj »začasna morala«. Diskurz verjetnosti je bil vzpostavljen prav s tem, da je bilo iz projekta absolutne gotovosti izvzeto to polje, toda Descartes mu ni priznal avtonomnosti in mu zato tudi ni namenil posebne metode, kot je to storil Aristotel s teorijo entimema. Lamy je izkoristil ta molk in vnovič utemeljil dva diskurza in dva lika: geometra in govornika.⁴⁹

⁴⁹ Cf. Bernard Lamy, *La Rhétorique ou L'art de parler*, ur. Christine Noille-Clauzade, Honoré Champion, Pariz 1998, str. 193–194; o tem temeljito Carr, *Descartes and the Resilience of Rhetoric*, str. 33, 130–135.